

Історичні пам'ятки Бердичева

Житомирщина, як невід'ємна частина історичних земель Волині та Київщини, багата на давні пам'ятки культурного надбання.

Бердичів має велику спадщину – пам'ятні місця, пам'ятки та пам'ятники, які необхідно примножувати. Але, насамперед, про них необхідно знати.

В місті Бердичеві налічується біля 120 пам'яток історії, архітектури, монументального мистецтва та археології. Вони присвячені та відкриті в честь пам'ятних подій, які відбулись в різні роки в місті. Є в місті Бердичеві дві пам'ятки архітектури національного значення: комплекс монастирських споруд XVI-XVIII століттях та сучасний костьол святої Варвари (1782-1826 рр.).

До унікальних історичних пам'ятників XVI-XVII століття відноситься комплекс споруд Кармелітського монастиря. З 1967 року зареєстрований як пам'ятка архітектури. Цей архітектурний комплекс включає кріпосні стіни з вежами, прибраний корпус, костьол верхній і дольний, кармелітський двір. Замок-маєток з міцними кріпосними стінами почав будуватися вкінці XVI століття власником міста Тишкевичем для захисту своїх земель. В 1630 році – свій замок-маєток він передає ордену „босих кармелітів”. В 1634 році бердичівські „босі кармеліти”, закладають „дольний” – підземний костьол, а з 1739 по 1754 року будують новий великий костьол над старим „дольним”.

Бажаючи, щоб новий костьол втілював собою ідею сили й багатства шляхецько-католицької Польщі, – кармеліти не шкодують коштів на його будівництво. Запрошують з Німеччини, Польщі, Італії відомих архітекторів Яна де Вітта, Тарновського, художника Вініаміно Фредеріче. Маріїнський костел споруджено в стилі барокко [1].

Костьол було пошкоджено пожежею, що сталася в 1941 році перед навалом на Радянський Союз, а в роки Великої Вітчизняної війни його було повністю зруйновано.

Протягом 1970-1980 років адміністративна влада Бердичева під наглядом реставраторів пам'яток архітектури з Києва забезпечила збереженість та реставрацію костьолу.

А з 1992 року парафія Непорочного Зачаття Пресвятої Діви Марії міста Бердичева було передано у безоплатне користування частини приміщення Бердичівського комплексу монастиря босих кармелітів.

Бердичівська парафія св. Варвари від часу свого заснування і аж до

20-тих років ХХ століття була однією з найбагатших парафій Луцько-Житомирської дієцезії.

Бердичівський парафіяльний костюл під титулом св. Варвари є визначною архітектурною та історичною пам'яткою міста, області і всієї держави. Заснований у середині ХVІІІ століття Варварою Радзивіл на честь своєї небесної покровительки – Великомучениці Варвари. Первісний храм, збудований з соснового дерева, був закінчений зовнішньо 1782 року. Фінансує це будівництво одна з співвласниць Бердичева Варвара Радзивіл. Будівництво кам'яного костюлу, який зберігся дотепер, було закінчено 1826 року. Внутрішній вигляд нового храму був подібний до старого, мав також три вівтарі – різьблений образ Ісуса у головному вівтарі стояв у позолочених рамах на великій тумбі. З часом костюл зазнав капітального ремонту, став нижчим. Під час Великої Вітчизняної війни і нетривалий час після неї – з 1941 по 1947 рр. – костюл діяв. З 1950 року костюл знову був закритий владою [6].

Згідно розпорядження міської ради 1991 року було передано у власність бердичівської громади римо-католицької церкви приміщення костюлу св. Варвари.

Нині костюл належить римо-католицькій парафії. У 2000 році в костюлі встановлено мармуровий хрест на честь 2000 років Різдва Христового.

У 2006 році на тому ж місці, де була каплиця, відбудовано та освячено грот на честь коронації Матері Божої Бердичівської (до 250-ї річниці коронації).

До 200-річчя з дня народження Оноре де Бальзака 18 травня 1999 року на будинку встановлено меморіальну дошку з барел'єфом французького письменника Оноре де Бальзака, який вінчався в цьому костелі в 1850 році.

З 1979 року постановою Ради Міністрів УРСР пам'ятка взята на державний облік.

Велику кількість пам'яток в місті складають пам'ятники та пам'ятні місця воїнам та мирним жителям загиблим під час Великої Вітчизняної війни.

На старому кладовищі, що знаходиться на вулиці Пушкіна, є так звана військова ділянка, де поховані воїни, що загинули в боях за Бердичів 1941 і 1944 років, ветерани Великої Вітчизняної війни та військові, що померли у післявоєнний час.

Ця ділянка утворилася у 1941 році. А в 1964-1966 роках та 1970-1972 роках сюди з різних частин міста з більш як 30 братських могил були перепоховані останки радянських воїнів. У 32-х братських та

478-ми окремих могилах поховано 1359 воїнів, з них 21 воїн 15-го і 16-го механізованих корпусів, які загинули в оборонних боях за місто в липні 1941; 1276 воїнів 24-ї, 117-ї гвардійської, 173-ї, 183-ї, 305-ї, 389-ї стрілецьких дивізій, 12-го окремого гвардійського полку прориву, 44-ї гвардійської танкової бригади, що загинули в боях 3-5 січня 1944 за звільнення Бердичева від німецько-фашистських окупантів; 62 воїни, які померли від ран у госпіталах №714, 1979, 3662, 4321, що розміщувались у місті. Прізвища 1137-ми воїнів, серед яких 170 офіцерів, відомі [2].

1963 в кінці алеї встановлено бетонну скульптуру воїна з меморіальним написом на постаменті, біля 28-ми братських могил встановлені обеліски та стели. На одиночних могилах вмонтовані пластинки з іменами, військовими званнями похованих та меморіальними написами. З 1976 року пам'ятка взята на державний облік.

На фронтах Великої Вітчизняної війни, в підпіллі та в партизанських загонах боролись з німецько-фашистськими загарбниками 7800 бердичівлян.

При вході на кладовище поховані 12 членів міської підпільної молодіжної антигітлерівської організації, які були розстріляні гітлерівськими окупантами 22 січня 1943 року. Імена їх відомі. Організатором і керівником підпільної організації був Антон Рафаїлович Яворський. У 1970 році на могилі встановлено стелу з меморіальним написом і прізвищами патріотів. Одним з авторів пам'ятного знаку став Мирослав Ясельський – син одного з учасників підпілля [4].

З перших днів Великої Вітчизняної війни в єврейській частині старого Бердичева, на території між міським базаром і річкою Гнилоп'ять, німецькі окупанти створили гетто для примусового виселення євреїв. До 22 серпня 1941 року майже все єврейське населення міста було зігнане до гетто. Через два тижні німецькі загарбники розпочали масове знищення євреїв.

На місці, де розташовувалось єврейське гетто, по вул. Молодогвардійській, встановлено пам'ятний знак з написом: «В цьому районі в 1941 р. було розташоване єврейське гетто. Звідси пішли у вічність 30 000 євреїв м. Бердичева, розстріляних фашистами». Пам'ятний знак урочисто відкрито під час мітингу, що пройшов 17 листопада 1999 року. Автором ідеї та розробником пам'ятного знаку став Савелій Юхимович Вексельштейн – очільник єврейської спільноти Бердичева [3, с. 27].

У 1953 році в Ізраїлі, в ім'я збереження пам'яті про шість мільйонів безневинно страчених нацистами євреїв був прийнятий закон про мучеників і героїв. В ньому вказано, що не повинні бути забутими й імена тих, хто рятував євреїв, хто носить звання «Праведники світу».

Чимало таких людей отримали це звання і в Бердичеві: М.М. Бей, Л.О. Данилюк, М.С. Гончаренко.

16 вересня 2001 року до 60-ї річниці початку масових розстрілів євреїв поряд з пам'ятним знаком встановлено пам'ятну стелу Праведникам Світу. Цей пам'ятник є першим на теренах України та країн СНД. З 2005 року пам'ятка взята на державний облік.

15-16 вересня 1941 року відбувся наймасовіший розстріл мирних жителів єврейської національності. У десяти братських могилах, що знаходяться на західній околиці с. Любомирка, південно-східній околиці с. Мирного, південно-східній околиці с. Радянського в полі поблизу дороги Бердичів-Райгородок поховано 18 640 мирних жителів, переважно жінок, дітей і стариків єврейської національності, що були страчені нацистами. міста Бердичева і Бердичівського району.

Люди, що повернулись до Бердичева після окупації, думали про увіковічення пам'яті фашистського геноциду, але в роки сталінізму це було неможливим. У 1953 році за ініціативи полковника Співака, на зібрані жителями міста кошти було виготовлено та відкрито пам'ятник на місці масових розстрілів євреїв поблизу військового аеродрому (с. Радянське). Але монумент простояв лише один день: уночі за наказом керівництва аеродрому пам'ятник було демонтовано та вивезено у невідомому напрямку [3, с. 45].

Через чверть століття після цих подій пам'ятник віднайшли на території єврейського кладовища по вулиці Леніна та встановили при вході до нього. 6 травня 1990 року біля пам'ятника в день його відкриття відбувся траурний мітинг, організований Товариством єврейської культури Бердичева.

На пам'ятнику викарбовано зірку Давида та напис на ідиш та російській мові: «В память евреям Бердичева, павшим в борьбе с фашизмом в годы Великой Отечественной войны и мирным жителям расстрелянных фашистами 1941-1945». З 2005 року пам'ятка взята на державний облік.

По вул. Соборній в західній частині монастиря-кляштора Босих кармелітів знаходиться пам'ятне місце страти і братська могила 960 військовополонених та мирних жителів міста, в основному євреїв, які були розстріляні німецькими окупантами 28 серпня 1941 року. Біля західної стіни монастиря була вирита величезна яма, до якої карателі зганяли приречених, ставили їх на коліна перед ямою і вбивали пострілом у потилицю. Прізвища страчених не відомі.

В 1944 році на могилі встановлено двометровий обеліск з меморіальним написом: «Тут поховано 960 осіб радянських громадян – жертв німецько-

фашистського терору 1941-1943 рр.». З 1969 року пам'ятка взята на державний облік [3, с. 28-31].

З початком Великої Вітчизняної війни, по мобілізації було призвано більш як 300 робітників, інженерно-технічних працівників і службовців шкірзаводу та направлено на фронт. Захищаючи Вітчизну, на фронтах пали смертю хоробрих більше 100 робітників заводу. Серед них Гаркуша Д.К., Душинський С.Т., Смірнов І.М., Галицький М.І., Шлапак А.Т. та інші [5].

За рішенням партійного, комсомольського, профспілкового комітетів, загиблим на фронтах Вітчизняної війни працівникам заводу встановлено пам'ятник та урочисто відкрито на мітингу трудящих 9 травня 1971 року. У зв'язку з банкрутством шкіроб'єднання на початку травня 2008 року пам'ятний знак перенесено до скверу ПТУ №12, де було урочисто відкрито 7 травня.

З 1976 року пам'ятник взято на державний облік.

Щороку в місті споруджуються нові пам'ятки та пам'ятні знаки, здійснюється їх ремонт, реставрація, упорядкування.

Сучасна соціально-економічна та культурна ситуація в Україні стимулює науковий інтерес до проблем історичної пам'яті та культури.

Насамкінець необхідно пам'ятати, що розвиток пам'яткоохоронної справи сприятиме популяризації культурної спадщини України. Загальновідомо, що прогрес у будь-якій сфері, в тому числі й духовному зростанні, можливий тільки тоді, коли у свідомості людини тісно пов'язані минуле і сучасне. Без цього – неможливо прогнозувати майбутнє.

Наш святий обов'язок потурбуватися про ті пам'ятки, що дійшли до наших днів, зберегти їх для нащадків і не шкодувати зусиль для подальшого увічнення тих історичних подій, які складають літопис рідного краю.

Джерела та література

1. Архів Музею історії м. Бердичева. – Ф. 2. – Спр. 23.
2. Державний архів Житомирської області. – Ф. 2668. – Оп. 2. – Спр. 292. – Арк. 75.
3. Елисаветский С.Я. Бердичевская трагедия. – К.: 1991. – 112 с.
4. Іващенко О. Пам'ятки і пам'ятні місця історії та культури на Бердичівщині. Випуск 5 // Житомир: «Полісся», 2005. – 176 с.
5. Кришталь Т. Пам'ятник вічної слави // Радянський шлях. – 1971. – № 81. – 22 травня.
6. Путова Г.В. Стан Бердичівської парафії св. Варвари згідно з візитаціями кінця XVIII – поч. 40-х р. XIX ст. // Бердичів древній і вічно молодий. Науковий збірник «Велика Волинь», т. 32. – Житомир. – С. 37-38.